

9. с. Вербка Гайсинського району Вінницької області;
10. м. Іллінці Вінницького району Вінницької області;
11. смт Кирнасівка Тульчинського району Вінницької області;
12. с. Сосни Літинського району Вінницької області;
13. м. Бершадь Гайсинського району Вінницької області;
14. с. Копіївка Тульчинського району Вінницької області;
15. с. Якубівка Вінницького району Вінницької області;
16. с. Пологи Теплицького району Вінницької області.

Вікторія Волинець (м. Вінниця)
Наук. керівник – к. філол. н., доц. Гороф'янюк І. В.

ЗИМОВОВИЙ КАЛЕНДАРНИЙ ЦИКЛ ПОДОЛЯН: ЕТНОЛІНГВІСТИЧНІ СПОСТЕРЕЖЕННЯ

У побуті українців важливе місце займає календарна обрядовість, що становить складний комплекс свят упродовж усього року. Незважаючи на давність свого походження, яке сягає язичництва, цей вид обрядовості продовжує побутувати і в наш час. Перш за все, вивчення календарної звичаєво-обрядової культури тісно пов'язане з розвитком етнографії в Україні. Традиційні народні свята й обряди, які дійшли до нас з глибини віків, – це справжня духовна скарбниця нашого народу, яка допомагає зрозуміти глибше його історичну самобутність.

До вивчення народного календаря звертались такі українські та вітчизняні дослідники, як Н. Алтарєва [Алтарєва 2002], І. Гороф'янюк [Гороф'янюк 2020], С. Килимник [Килимник 2004], С. Толстая [Толстая 1999], Н. Хобзей [Хобзей 2002], О. Чебатюк [Чебатюк 2008] та ін.

Український традиційний календар є структурою складною, синтетичною, гетерогенною, багаторівневою й поліфункціональною. Він ділить, регламентує й впорядковує відлік часу. Цілісну структуру народного календаря складає послідовне співвіднесення його ієрархічних одиниць (рік: місяць: тиждень: день: година: мить). Одночасно існує й інше групування одиниць часу: за сезонами, за циклами (природними, місячними, святковими). Його циклічний характер зумовлений постійно повторюваними явищами природи. Поділ року на 365 (366) днів, 4 сезони й 12 місяців привнесений до народного календаря православними святцями, які є своєрідною сіткою координат, суттєвим фактором сакралізації річного циклу свят [Чебатюк 2008: с. 41].

Саме в календарній обрядовості загалом, а в зимовому календарному циклі зокрема, втілились найважливіші риси економічного і соціального життя, психологія та моральні засади багатонаціонального населення України, що формувались протягом багатьох століть і тисячоліть.

Актуальність нашої розвідки зумовлена у необхідності фіксації, збереження і всебічного вивчення явищ традиційної народної духовної культури, зокрема фіксації інформації про зимовий цикл календарних свят.

Метою статті є визначення структури обрядів зимового циклу, з'ясувати історичне коріння та міфологічну основу їх формування, якомога повніше описати і систематизувати лексику у тісному зв'язку з екстралінгвальним планом обряду.

Для реалізації мети ми створили надійну емпіричну базу – аудіозаписи діалектних текстів говірки села Рахни-Лісові Тульчинського району Вінницької області тривалістю 53 хвилини.

Цикл зимових свят розпочинається святом *Анд^р'і́йа*. Згідно з повір'ям, на Андрія прийнято ворожити, питаючи

своєї долі, у цей кидали чоб'іт через хату, не^уре^упутували вулицю нитками, м'ісили калити, калачики, клали складочку на тар'ілочку/воду клали хто не^уре^уводиў то то була суд'ба то було ўс'о. Мета колективних ворожінь – дізнатися, хто першою вийде заміж. Святкування супроводжується гулянням молоді: спраўл'али Андр'ея зносилис'а ўс'о до одної хати, рихтували вареники, приносили витиўку; бешкетуванням: зн'али ф'іртку з вор'іт. Своєрідним символом свята є калита (калачики так'і – Шелінговська М.Ф., 1941 р.н., освіта – 7 кл).

Різдвяні свята в українців, зокрема й подолян, є найбільш шанованими. Їх визначальною рисою є сакральність. Вечір напередодні Р'ізд'ва, Св'а^утій^увече^ур, є символом народження Ісуса Христа. Усі, хто вірить в Бога, з нетерпінням че^укали^уц'ого^увечера, очікували на сходження першої зірки: колидувати начинали коли з'ірка перша зйаўл'алас'а (Шелінговська М.Ф., 1941 р.н., освіта – 7 кл). Перед вечерею простел'али соломі або с'іно на зе^умлі, к'вокали. На столі обов'язково повинен горіти вогник – запал'ували св'ічку.

Як зазначає С. Килимнюк, свічку на Святий Вечір не можна гасити, бо це символ життя, вона мусить догоріти до кінця. Коли ж хтось випадково погасить свічку, то вірили, що обов'язково в наступному році хтось помре в родині [Килимник 2004: с. 34].

Сакрального значення на Святвечір набуває число 12: було два^унацят^уст'рав. Це символізує дванадцять апостолів та кількість місяців у році.

Здавна подоляни дотримуються звичаю при^уносити^уве^учеру: йшли до бабус'і несли ве^учеру/а родичам ше вишчим йак'і там/ ну куми були ў бат'к'іў/ ўс'і наші хре^ушчен'і ми йшли ўже на перший ден' рано/ йшли несли ве^учеру (Шелінговська М.Ф., 1941 р.н., освіта – 7 кл.).

До складу «Сонячного кола» зимового циклу свят, входило свято «Щедрого Бога», що пізніше прибрало назву «Маланки», «Щедрівки» [Килимник 2004: с. 114].

Подоляни називають це свято *Маланки*, *Старий Новий рік* або *Вече"р кози*. За звичаєм у вечір *Маланки* молоді люди передягалися та бешкетували: *колиски були колис' дит'ач'і/ то до цейі колиски ч'іпл'али звоник а вал'анок/ вал'анки то"д'і були/ вал'анок од'агали ну робили до вал'анки пришивали/ це буде тако йак голова ў кон'а/ пришивали корал'і туди з ко"жуха ўр'ізали це волос'а ч'іпл'али йому гриву йак у кон'а/ і це коник називаўс'а хлопец/ од'агаўв'а ў таку форму козака/ переуїязаний буў такоу л'ентойу червоному/ ў шапц'і/ така шапка була з червоним тоже/ ўд'ітиї ў к'ім'ел'/ це буў козак// ц'а кал'аска ц'а л'ул'ка в'ін ўлазиў ў ц'у л'ул'ку і ц'а л'ул'ка ў н'ого була туто на бодрах і в'ін цейу л'ул'койу ну скакаў йак кон'а// а буў д'ід була баба буў циган було ўсе/ циган маў при соб'і сажу розведе"ну маў молоток і маў шч'ітку/ це так здибаў дес'/ наприклад здибали вони те"бе здибали/ даї коп'ійечку/ не" дайеш коп'ійечку вони тебе маст'ат то"б'і капц'і там чи шо сажойу маст'ат/ так було/ глинойу/ от так саме циган і циганка і це ўс'о вони збиралис'а було душ п'ят' тако/ вони йшли ў подв'іра стукали ї казали пус'т'ім коника до хати пус'т'ім коника до хати (Шелінговська М.Ф., 1941 р.н., освіта – 7 кл.). Окрім того, цей вечір називали *Щедрий веч'ір*. Уранці, 14 січня, на Васил'а /рано пос'івали.*

Як і на Андрія, подоляни ворожили *тоже/ на Новий рік*: клали тар'ілку/ йа сама клала/ робила на тар'іц'і тако дв'і палички і так'і йак кладочку робила/ і це клала п'ід голову йак л'агала спати// снитис'а по вин:о було хто те"бе пе"ре"ве"де і ў йаку сторону; лали бумагу/ п'ідпал'ували і ст"іна була пуста/ ст"іна б'іла/ і тако коло ст"іни клали ц'у бумагу ў руках навіт' тримали// і тако йак згорит

бу¹мага то по¹казувало чи то ¹шофер ¹буде т¹в'її чо¹лов'їк чи то ¹шо (Шелінговська М.Ф., 1941 р.н., освіта – 7 кл.).

Свято Йордану, що припадає за новим стилем на 19 січня є заключним у низці зимових свят. Свято Йордану відбувається обов'язково вночі, а й саме освячення води має закінчитися до сходу сонця. Основні ритуали проходили на річці, озері й взагалі на воді [Килимник 2004: с. 145].

Традиційним у подолян є освячення води на Водохреще. Уся вода на сході сонця в цей день вважається свяченою. Сакральна сила води підвищується, якщо при її набиранні і перенесенні в дім дотримуються особливих умов і заборон. Найпершою із таких вимог було ходіння по воду рано – вранці до сходу сонця.

Освячену на Водохреще воду жителі Поділля вважають найбільш здоровою, цілющою, здатною захистити від хвороб і нечистої сили: *ор¹данск'ї с¹вата св'а¹тилас'а ц'а во¹да/ ¹дуже ¹в'їрили бо це Спа¹с'їтел' в цей ден' св'а¹тиїс'а Ісус Хрис¹тос*// (Липівська Г. М., 1935 р.н., освіта – 7 кл.).

Кутю, що приготована на Святвечір перед Водохрещем, подоляни називають *П'їсна або Голодна*.

Назву «Голодна кутя», на думку деяких етнографів, одержано від того, що на цю вечерю не закликають «лихі сили», вони мучили бути голодні, щоб ніколи не приходили в господарство [Алтарєва 220: с. 137].

Подоляни назви *П'їсна* або *Голодна* пов'язують із додаванням або навпаки відсутністю певних інгредієнтів: *го¹лодна бо ї¹н'уїу ни ¹сахару не ки¹дали во¹дичка і од¹на ку¹т'а* (Шелінговська М.Ф., 1941 р.н., освіта – 7 кл.).

Проаналізувавши цикл зимових традиційних свят подолян, виділяємо такі вербальні компоненти:

а) назви свят обрядового комплексу: *Св'а¹тий ¹вече¹р, Р'їзд¹во, Ва¹сил'а, Ст¹арий ¹Новий р'їк, Водох¹решча, Ш¹чедрий ¹веч'їр, Ар¹дан'с'к'ї с'в'ата*;

б) назви виконавців обряду: ха¹з'айка, кол'адни¹ки, х¹лопц'і, д'іу¹чатка, ро¹дич'і, д'ад'к, т'ітка,ку¹ми, го¹ст'і, у¹мериш'і;

в) назви реалій обряду: д'ідух, со¹лома, з'ірка, зви¹зда, з¹воники, йа¹линка;

г) назви обрядових страв: ку¹т'а, ба¹гата ку¹т'а (з ма¹ком з го¹р'іхами – Шелінговська М.Ф.), п'і¹сна ку¹т'а, хо¹лодец', м'н'асо, ри¹ба, ва¹реники з сли¹вками, ва¹реники з ка¹пустой, бли¹нц'і, ка¹лач'і, пир'іж^{III}ки, сли¹вки ва¹рен'і;

д) назви обрядових ритуальних дій: у¹ста¹вали ра¹но, йи¹ли у¹ церкву, ка¹л'аду¹вали, ка¹лача да¹вали, при¹носили ве^{II}черу, шче¹дру¹вали, ма¹ланку¹вали, пос'і¹вайут, не¹сли ве^{II}черу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алтарєва Н. Номінативна лексика в середовищі українського обрядового гіпертексту : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня кандидата філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Одеса, 2002. 16 с.

2. Горофянюк И. Архаические народные обряды и верования украинцев Подолья как источник реконструкции древней культуры славян. *Revista de Etnologie și Culturologie*. 2020. Vol. XXVIII. С. 48–56. URL: https://ibn.idsi.md/vizualizare_articol/120336 (дата звернення: 17.01.2022).

3. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. Т1 (Зимовий цикл). Київ, 2004.

4. Толстая С.М. Календарь народный. *Славянские древности: Этнолингвистический словарь*: в 5-ти т. / Под ред. Н. И. Толстого. Москва, 1999. Т. 2. С. 442–446.

5. Хобзей Н. Лексика календарної обрядовості в українських говірках Мараморощини і Сучавщини на тлі гуцульських говірок. *Rozprawy slawistyczne*. Т. 19. *Z dialektologii slowianskiej*. Lublin, 2002. С. 143–155.

6. Чебатюк О. Народний календар у традиційній картині світу українців. *Народна творчість та етнографія*. 2008. № 6. С. 41–45.

Софія Гладка (м. Хмельницький)
Наук. керівник – д. філол. н., проф. Торчинський М. М.

ДОСЛІДЖЕННЯ ПОХОДЖЕННЯ І ЗНАЧЕННЯ ПРІЗВИЩ ТА ІМЕН УЧИТЕЛІВ ЖЕНИШКОВЕЦЬКОЇ ЗОШ І-ІІІ ст. ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

В основу статті покладено дослідження прізвищ та імен моїх учителів школи, у якій я навчалась з 1-го по 9-ий клас. Це Женишковецька ЗОШ І—ІІІ ступенів Віньковецького району Хмельницької області. Як відомо, прізвище – це частина власної назви особи, також це є мовним знаком, завдяки якому ми можемо відрізнити одну людину від іншої, називаємо родини та сім'ї. Історія говорить, що у ХІХ ст. перше і головне значення цього слова було "сім'я", "сімейство", а також "рід", "коліно", "покоління". Логічно, що на формування того чи іншого прізвища вплинули певні звичаї та традиції народу, його історія та культура. Наприклад, слов'яни називали своїх дітей в честь природних явищ, через ознаки зовнішності чи таланту дитини: хлопчик з іменем Рудак, скоріш за все, був рудим, тому батьки так його називали, або Божен – гадаю, дитина була дуже бажаною і очікуваною, тож носила таке ім'я.

Досліджували походження прізвищ та імен І. Я. Франко [Франко 1906], М. Л. Худаш «З історії української антропонімії» [Худаш 1977], Л. Т. Масенко «Українські імена і прізвища» [Масенко 1990], Ю. К. Редько «Сучасні українські